

УРОКЪТ В НАЧАЛНОТО УЧИЛИЩЕ – ТРАДИЦИИ, ТЕХНОЛОГИЧНИ НОВОВЪВЕДЕНИЯ И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА РЕАЛИЗАЦИЯ

проф. д-р Мария Алексиева
Бургаски свободен университет

LESSON IN THE PRIMARY SCHOOL - TRADITIONS, TECHNOLOGICAL INNOVATIONS AND OPTIONS FOR REALIZATION

Prof. Mariya Aleksieva PhD
Burgas Free University

Abstract: *Since the advent of the classroom-school system, the lesson has been defined as the main organizational form of education in the Bulgarian school. The lesson is a component of the learning system that provides leadership and management of pedagogical activity, pedagogical interaction and pedagogical process in accordance with certain pedagogical intentions.*

Key words: *primary school, lesson, class-tutoring system, technologies, innovations, training pedagogical interactions.*

От появата на класно-урочната система и до днес урокът се определя като основна организационна форма на обучение в българското училище. Урокът е компонент на системата на обучение, чрез която се осигурява ръководството и управлението на педагогическата дейност, педагогическото взаимодействие и педагогическия процес в съответствие с определени педагогически намерения.

През 18 век педагогът Ян Амос Коменски разработва класно-урочната система на обучение. С въвеждането ѝ се налагат нова организация на работа с учениците, нови принципи и методи на учебно-възпитателна дейност, а учителят се утвърждава като личност. Класно-урочната система е и базата, върху която се разработват по-късно частните методики. Всички те се подчиняват на практическия опит, който се извежда в теоретично обосновани принципи за обучението. Във връзка със специфичните аспекти, разглеждани в отделните методики се обосновават и психичните прояви в процеса на обучение, поставя се въпросът за връзката между учебните предмети и пр.

В съвременната образователна реалност се наблюдава сблъсък на тълкуванията и позициите по отношение на мястото и ролята на урока като организационна форма на педагогическите взаимодействия в училище. Е. Василева [6] перифразира две крайни тези на противоборство.

Според първата теза „Урокът е остаряла форма за организиране на обучението и затова се налага неговото преодоляване. Той не може да синхронизира формираното взаимодействие, произтичащо то логиката на организационната структура с потребността от свобода и изборност в „конфигурирането“ на позна-

вателната ситуация, защото в процеса на личностното детско разгръщане, спонтанно възникват различни посоки на вътрешна мотивираност, значимост на действията и удовлетвореност от собствена изява. Налаят се отстъпления от традиционното ограничаващо поле на урочната структура, която не позволява безкомпромисно модифициране на отношението: преподаване-учене“ [6, с.12]. Тази теза отхвърля урока като форма на организация в училищната реалност, но в същото време липсват предложения за приемливи и логически издържани алтернативи за работа с малките ученици.

Втората теза, перифразирана от авторката гласи, че „Урокът е традиционно определена и непреодолима структура за регулиране на процеса на обучение. Чрез него се създават задължителни условия на преднамереност при осъществяване на преподаването и ученето. Предварителното позициониране на познавателните цели и потребността от тяхното постигане предполага ограничаване на свободата и конфигурирането на познавателните отношения и взаимодействия. Ученето е сериозна дейност, която изисква сериозни усилия от учениците и не може да бъде подменена със забавления и игри, нито пък да следва движенията на детските потребности и интереси, които са твърде ситуативни и подвеждащи“ [6, с.13]. Според привържениците на тази теза, чрез урока се постигат образователните цели по отношение на познавателни взаимодействия и качество на обучение, но дали тя осигурява на практика възможността за разгръщане на детската личност и активна позиция на ученика в хода на педагогическото взаимодействие? По-скоро не, защото ученето, заради самото учене е самоцелно и лишава детето от преживявания, познавателна изява, стремеж към самоусъвършенстване. И урокът е само малка част от живота на детето в училище и неговото планиране и реализация трябва да се разглеждат в контекста на цялата мозайка, която изгражда живота на детето – социалната действителност, с нейните особености, които рефлексират върху образователната реалност.

Как може да бъде описан/характеризиран **урокът в традиционна класна стая?**

Учителят разказва урока, децата слушат (една част от тях разбират разказа на учителя, друга част може и да имат затруднения и да не разберат, това което учителят обяснява). След приключване на учебния ден (всеки ден малките ученици имат по 4-5 учебни часа, т.е. слушали са съответния брой уроци) децата се прибират вкъщи и очакват родителите да им разкажат и дообяснят представеното от учителя учебно съдържание в урока по ... отново, защото трябва да напишат домашната работа. Проблемът – родителите нямат време или не си спомнят добре това, което трябва да обяснят, защото са го учили преди 20 години (поне) или децата се отглеждат от прародители, а за тях съвременното учебно съдържание е още по-непознато. Практиката, която се налага в някои училища, е учениците да четат урока **предварително вкъщи**, а в класната стая учителят да обясни отново и да насърчи дискусия. Така децата се чувстват значими, защото в началното училище у тях се наблюдава стремеж към изява и желание за изразяване на мнението, а не само да бъдат изпитани като просто разкажат урока (който вероятно са научили наизуст и ще забравят след ден).

Традиционният учебен час има своите положителни страни, свързани с обучението и възпитанието, но в съвременните условия на ситуиране на детето в началното училище, той трябва да създава условия за активно учене, да стимулира учениците към активно участие и реализация на потребността им от изява и включеност в образователния процес. Самореализацията на ученика в образователния процес се постига посредством развитието и обогатяването на неговото „естествено състояние“ –

активността, чрез която той се превръща в субект, действащ осъзнато и отговорно в новия за него образователен контекст. Активността на ученика се мотивира от умело регулиране и удовлетворяване на потребността от общуване, самоизява и нови впечатления. Когато планира урок, учителят трябва да предвиди ситуации, в които учениците имат възможност да разкажат за преживяванията си, да бъдат стимулирани да изслушват с търпение другите, да задават въпросите си, да отстояват позицията си, да съотнасят собствените си представи към други, различни от техните, да правят оценка на постиженията на връстниците и самооценка на собствените, да бъдат включвани в дейности, които разкриват силните им страни и резултатът ще предизвика одобрението на околните. Не бива да забравяме и игрите, защото те развиват **креативността, аналитичното мислене, както и уменията за работа в екип.**

1. Структурни компоненти на урока в началното училище

Урокът в началното училище е водеща форма на организация и управление на познавателния опит на малките ученици, „стълба“, по чиито стъпала началният учител „води“ учениците си към развитие и усвояване на знания, умения, компетенции и отношения. Нещо повече той е и основна форма, в хода на която се реализират педагогическите взаимодействия (в контекста на обучението и възпитанието) на началния учител с малките ученици.

Основна задача на всеки урок е на основата на задължителното учебно съдържание, принципи, методи, подходи и средства на обучение да мотивира и „разпалва“ познавателната активност и познавателните интереси на малките ученици, са укрепва вярата в собствените им сили, да предизвиква радост от общуването с учителя и съучениците от класа.

Доколко детето ученик ще се включи активно в този процес на взаимодействие зависи от две основни условия:

Първо условие: Началният учител да формира умение за възприемане на малкия ученик такъв, какъвто е – с живота, който живее. На тази основа да изгради взаимодействията си с всяко отделно дете от класната общност. Действайки от тази позиция, учителят ще има възможност да опознае индивидуалността на децата, да види света през техните очи и с помощта на педагогическото си майсторство да организира и ръководи ученето и възпитанието на всеки малък ученик.

Второ условие: Наситеност на урока с обогатяващи малките ученици теми. Учебно-познавателната активност на ученика се стимулира не само посредством интересен учебен материал и разнообразни методи за неговото преподаване, но и с взаимодействията, които учителят организира и ръководи. Ако тези взаимодействия се реализират в позитивно организирана среда на доверие, доброжелателност, съпреживяване и уважение, малките ученици отвърщат на учителя със същото и изпълняват с удоволствие поставените им учебно-познавателни задачи. Това е така, защото виждат, че техния учител цени достойнството им, самостоятелната им мисъл, творческите търсения, помага и поощрява усилията им да се справят с възникналите трудности. Дори започват да се стремят към по-сложни познавателни задачи.

Урокът в началното училище „носи“ специфични особености, които до голяма степен характеризират урока в общодидактически аспект.

Условно урокът може да се раздели на две основни структурни нива (Схема 1).

Макроструктурата на урока се конструира въз основа на дидактически задачи, които се решават постоянно в даден вид урок. Уроците от даден вид (*урок за нови знания, за затвърдяване и разширяване на знанията, за обобщаване и система-*

тизиране на знания, урок за развитие на уменията и навиците, урок за приложение на знанията, урок за проверка и оценка на знанията и уменията, комбиниран урок) [3] имат еднакви макроелементи, т.е. еднаква макроструктура.

В началното училище урокът следва логиката на човешкото познание: от лесно към трудно, от известно към неизвестно, от единично към общо и т. н.

Схема 1. Основни структурни нива на урока в началното училище

Той има три задължителни компонента или етапа:

- Подготвителен етап;
- Операционно-съдържателен етап;
- Оценъчно-затвърдяващ етап [6].

Подготвителният етап се характеризира с цялостна подготовка на детето за познавателна дейност. Този етап обединява в себе си няколко подетапа, които условно са разделени помежду си.

- **Създаване на емоционална нагласа у детето.** Тя е необходима, защото малките ученици имат нужда от силни преживявания, от провокации, които спомагат за съсредоточаване на вниманието им върху конкретното учебно съдържание и в същото време ги освобождава от натрупаното напрежение;

- **Актуализиране на опита и старите знания на учениците.** Този момент от урока има за цел да актуализира онези знания на малките ученици, които те вече са формирали и усвоили като социални и интелектуални умения. Важно през този подетап е изискването към въпросите, които учителят задава. Те трябва да са кратки и конкретни, без излишна терминология (Например: математическа диктовка, ребус, кръстословица, подреждане на пъзел, учебно-познавателни задачи за скипна работа и др.);

- **Мотивиране за предстоящата дейност.** Мотивираността е многопластово и разнокачествено състояние на личността, което се определя от много фактори и може да се регулира и управлява с много професионализъм и индивидуално насочени техники и стратегии. Не трябва да се забравя и факта, че никога не се извършва дейност, заради самата дейност. Учителят е необходимо да има готовност да предлага дейности, които са добре обмислени и децата са осъзнали значението от извършването им;

- **Поставяне на темата.** Този подетап е изключително важен и никога не трябва да се пропуска.

Подготвителният етап има също психологически и дидактически акценти. Първите са свързани с подготовката на детето за предстоящата учебна дейност, с нагласа-

та на съзнанието му, а вторите най-общо очертават параметрите на тази дейност в дидактически план.

Като подготвителна част на уроците през деня може да се използва и педагогическата практика Утринна среща с нейните задължителни компоненти, съотнесени към подетапите на подготвителната част имат допирни точки. При използване на Утринната среща обаче, се постига по-голяма емоционална наситеност и има възможност за формиране на повече социални умения.

Утринната среща е свързана със събирането на класа и създава позитивна нагласа за учебния ден [5].

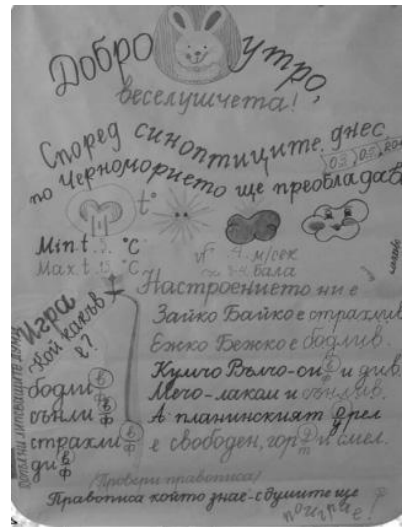
Традиционно утринната среща се състои от четири основни компонента:

Поздрав

Първият компонент е приветствие към всички присъстващи в стаята. Децата ученици се събират в кръг със своя учител. Всички се обръщат един към друг по име, което помага за установяване на приятелски и приобщаващ дух.

Поздравът допринася за установяване на спокоен и вежлив тон и е важна част от започването на деня. Учителят или определен от него ученик, родител, гост да поздрави започва със специално приветствие, като например:

„Добро утро, Теди, радвам се, че си тук!“. Поздравът се предава по кръга, като всеки участник се приветства отделно по име. Когато поздравът се предава от ученик на ученик, децата повтарят поведението моделирано от учители или този, който е определен за него.

Споделяне. По време на споделянето детето разказва за свои възлнуващи позитивни преживявания. Позитивното споделяне е възможност за изграждане на умения, които позволяват на участниците да станат уверени говорители и слушатели. Слушателите използват отворени въпроси, за да получат по-пълна информация.

Групова дейност. Тя има за цел да помогне за сплотяването на групата чрез песни, игри и дейности, които са кратки и приятни. Несъстезателните игри и дейности имат кооперативен (съвместен) характер и зачитат индивидуалните нива на умения и компетентности на всеки участник. Тази групова дейност обикновено е свързана с учебната дейност или с текуща тема, върху която се работи в клас.

Класните новини са писмено послание. То създава очаквания за ученето през деня и дава възможност за разсъждения върху него и това, което ще се случва през следващите дни. Тази част на Утринната среща помага на децата да упражняват формираните до този момент умения и компетентности. Класните новини осигуряват въвеждане на индивидуалната или груповата работа [5, с.14].

Операционно-съдържателен етап

Този етап е свързан с формиране, развитие и обогатяване, надграждане на основните учебни умения: наблюдателност; интелектуални умения; специални умения. Той се характеризира с това, че малките ученици извършват съдържателна и познавателна дейност, насочена към възприемане и осмисляне на основното учебно съдържание.

В този етап делът на самостоятелната работа е подчертано по-голям. Учениците извършват различни познавателни действия насочени към развитие на мисловните операции – анализ, синтез, сравнение, съпоставяне. С помощта на учителя, те извеждат основните характеристики на изучаваните проблеми, явления, езикови понятия или аритметични действия, технологични операции. Много полезни и активизиращи познавателната активност на децата през този етап са проблемните ситуации. Те провокират и събуждат познавателните им интереси и поддържат вниманието.

Компонентите за организиране на учебната дейност са: фронтална работа, групова работа, самостоятелна работа, работа в екип, кооперативно учене, тематично учене ...

Фронталната работа се изразява в това, че учителят работи едновременно с цялата общност на класа (чрез методите: беседа, лекция, дискусия и др.). **Груповата работа** дава възможност на учениците да решават една обща за групата познавателна задача, чието решение е подчинено на обща за групата цел (групата на малките ученици не трябва да бъде по-голяма от 5-7 човека). Друг вид групова организация на работа е, когато на всяка група се дават за решаване различни познавателни задачи или части от една задача. Полученият резултат в този случай се съединява и се получава цялостният краен резултат. Груповата организация има и други измерения [4].

Самостоятелната работа също може да се диференцира в зависимост от целите, които учителят си поставя.

В етапа на съдържателна и активна познавателна дейност е добре да се използват разновидности на т.нар. „*активно учене*“.

Кооперативното учене се прилага, когато организацията на средата за учене е организирана и ориентирана към личността на детето ученик. Чрез тази педагогическа практика/похват учителите имат възможност да помагат на децата да придобият чувство за идентичност и собствена стойност, да се научат на общи културни ценности и да станат част от общество на учащи се. Тези цели се постигат чрез събиране на децата в големи и малки групи, за да се дадат възможности да се работи върху общи проекти за постигане на една обща цел. Този вид учебен опит помага на учениците да се сблизят с техните връстници, да се научат да си сътрудничат, да се научат да избягват да самоцелните критики, както и да се уважават взаимно като индивиди.

Един положителен климат в класна стая се поражда от:

- Атмосфера на доверие;
- Чувство на принадлежност към общността;
- Участие при вземане на решения;
- Любезност и толерантност;
- Искреност и неосъждащо отношение на учителя;
- Ясни очаквания за резултатите от ученето;
- Честност и безпристрастност [9, с.7].

Положителен климат се създава чрез включване, споделяне и заинтересованост, насърчаване, участие и високи очаквания за всеки ученик. С други думи, той се създава чрез изграждане на чувство за принадлежност към определена общност.

Формирането на общност от учащи се засилва, когато учителят се премести от положение на „всезнаещ“ при обучението на целия клас, към положение на „помощник“ в една интерактивна среда. След като веднъж учителят промени ролята си в такава на помощник, *т.е. този, който помага нещата да се случват*, класната стая „оживява“. Образът и се променя от строгия, студен вид, при който децата седят „мирно“ в подредени редове от чинове, в нещо по-неофициално, свободно е естествено. Маса могат да заместят чиновете, където четири, пет ученици могат да седят лице в лице един срещу друг и да работят заедно. Когато голяма част от управлението на класната стая се прехвърли на учениците, учителят има време да насърчи инициативата, да осъществи обратна връзка, да подпомогне общуването между тях, да ги подкрепи, да ги поощри и стимулира по подходящ начин. Ученето може да се подпомогне и чрез използването на „място за допълнителна информация“. Там децата/учениците могат да получат допълнителни разяснения/указания за конкретни задачи, които не са разбрали.

Кооперативното учене замества егоцентризма и самотната работа по чиновете и се превръща в сътрудничество на учениците. Така те могат да бъдат насърчавани да говорят за своята работа, да изразяват мнението си и да се радват взаимно на успеха си.

Компоненти на кооперативното учене:

1. *Позитивна взаимна зависимост*. Всички са отговорни за своето учене.
2. *Взаимодействие лице в лице*. Организацията да предполага разположение на участниците така, че всеки да вижда всеки.
3. *Индивидуална отговорност*. Да се изгради индивидуална отговорност у всяко дете, както и разбиране, че всеки отговаря за ученето на другия при позитивна взаимовръзка.
4. *Умения за работа в група*.
5. *Групов анализ*. Това е особено важен компонент при кооперативното учене. Добре е учениците да споделят как са работили в групата. Има ли човек, който доминира, да осъзнаят сами, че ако работят позитивно, дейността ще е добра, да помислят и да споделя какво може да се направи, за да се подобри работата на групата [10, с.27].

Кооперативното учене дава възможност на учениците да поемат отговорности за собственото си учене. Отговорност, означава да си отговорен за нещо, което е под твой контрол. Един от най-големите дарове, които учителите могат да дадат на своите ученици, е да им помогнат да се научат на отговорност в собствения си живот и обществото.

При кооперативното учене еднакво важни са качеството на крайния резултат и качеството на работата вътре в групата. За това е необходимо да се спазват следните правила:

- Позволяваме на всеки да говори;
- Не прекъсваме разговора;
- Помагаме;
- Не се подиграваме;
- Имаме право да се въздържим;
- Имаме право да грешим;
- Първо питаме другите от групата, а после учителя;
- Отношенията, които възникват при кооперативното учене са:
- Между вътрешния свят на детето и външния свят;
- Между когнитивната, емоционалната, социалната и физическата част на индивида;
- Между новите и старите знания и способности;
- Между различните учебни предмети;
- Между учебното съдържание и реалния свят;
- Между децата/учениците;
- Между различните начини на опознаване на света [10, с.29].

За по-лесно управление и ефективна работа на малката група учениците изпълняват различни роли. Понякога едно дете може да има две роли (ако групата е по-малка). Учителят подпомага децата/учениците при избора на роля, съобразявайки се с техните индивидуални възможности и потребности, както и със социалните им умения.

При кооперативното учене е възможно да се използват следните роли на децата/учениците в малката група:

Умна глава – това е генератор на идеи, знае кое къде може да намери, прочете и т.н.

Свързочник – другите не са ни съперници, а помощници. Първо търси помощ от тях, а след това от учителя.

Измерващ времето – следи за скоростта на работа и напомня на групата колко време остава.

Показващ посоката – показва стъпките, технологията на изпълнението: започваме от..., правим..., завършваме с ... .

Осигуряващ материалите – подбира, разпределя, събира, предава и прибира материалите. Отговаря за тях в групата по време на работа.

Говорител – следи развитието на процеса, правилността на действията и докладва за цялостното изпълнение на задачата. Говори от името на групата, не изказва лично мнение [10, с.29-30].

Въвеждането на ролите може да се извършва постепенно в зависимост от възрастовите и индивидуални особености на децата/учениците и тяхната готовност за групова/екипна работа.

Ефективността на работата и управлението на групите могат да се подпомогнат от използването на „КУБЧЕ“. Всяко дете има дървено кубче със страни, носещи различна информация:

- Имам въпрос;
- Работя, не ме безпокойте;
- Готов съм, мога да помогна;
- Искам да споделя;

Различните страни имат различен цвят.

„Учене чрез опита“ е активен подход, който се основава на дейности за решаване на проблеми в група и рефлексивното на тези дейности върху развитието на личността на детето и ученика и способността му да се справя в различни житейски ситуации. Той има следните характеристики:

- поставяне на децата или учениците в проблемна ситуация, която изисква решаване;
- децата или учениците е необходимо да обсъждат, спорят, преговарят и да постигнат съгласие;
- поставените проблеми са отворени, т. е. имат повече от едно разрешение;
- участниците много често имат възможност да влязат в някоя роля [2].

Посредством опита и дейността децата и малките ученици усвояват и редица социални умения като способността да се изслушват събеседниците, да се изчакват един друг, да се уважават различните гледни точки, да дискутират, да общуват, да си помагат и да поемат отговорност за собствените си постъпки и поведение. Така, дори без да осъзнават, децата подобряват и академичните си постижения. Задачата на учителя, използвайки този метод е да улесни ученето по един от следните начини:

- Да изясни учебните цели, свързани с дейността;
- Да подготви децата за тях;
- Да даде възможност дейността да се реализира;
- Да обсъди направеното с децата (дебрифинг – **процес на извличане на смисъл от опита**). Първо, какво се е случило по време на дейността, и второ, да се концентрира опитът;
- Да създаде увереност у участниците, че са субект на оценяване на процеса;
- Да окуражи децата да експериментират в зависимост от техният собствен житейски и социален опит [2].

По този начин учителят подпомага и поддържа учениците през етапите на основаване на опита учебен цикъл.

Дебрифингът задължително преминава през четири етапа:

1. Освобождение от чувства.
2. Размишление върху това, какво се е случило – на ниво факти.
3. Обяснение на това, което се е случило – на теоретично ниво.
4. Проекция от опита върху бъдещото поведение в дадена ситуация (в случаите, когато се работи с деца от предучилищна възраст, обобщенията и проекциите се правят от учителя; за малките ученици от начална училищна възраст обобщението се прави съвместно с учителя, а част от проекциите върху бъдещото поведение могат да се предложат от самите деца) [2].

За да подпомогне този процес, учителят е необходимо да преведе всички участници внимателно през отделните етапи.

Представените форми за организиране на педагогическите взаимодействия по време на този етап от урока са само част от познатите и използвани педагогически практики в началното училище.

Дидактическите цели и задачи на този етап от урока се решават с помощта на различни видове упражнения и задачи.

Оценъчно – затвърждаващ етап

Свързан е с крайното систематизиране и обобщаване на възприетите знания и впечатления от всяко дете. Типично е и оформянето на обща оценка, както за работата на цялата ученическа общност, така и за работата на отделни ученици от нея.

Домашната работа предхожда общата оценка на учителя. За нея е необходимо учителът да планира достатъчно време, за да даде напътствия за реализирането и. Тя трябва да бъде точно поставена и разбрана от децата. Най-добре е винаги да се записва на дъската, а учениците да я записват в тетрадките си, а не да отбелязват в учебника, учебните тетрадки или помагала. На учениците от първи клас не е желателно да се задава домашна работа, но тъй като това изискване не се спазва, желателно е времето за изпълнението и да не отнема повече от 30 минути. Във втори клас – 45 минути; трети клас – 1 час; четвърти клас – 1, 5 часа. Домашната работа задължително се проверява от учителя, като в първи клас и първата половина на втори клас това е задължително. В следващите класове могат да се прилагат най-различни форми за проверка на домашната работа. Не трябва да се забравя, че в повечето случаи в домашната работа е необходимо да има елементи на творчество.

Микроструктурата се определя от методите, средствата, условията, личностният подход на учителя, с чиято помощ се задават отделните дидактически задачи на всеки етап от урока. Точната разработка на микроструктурата дава възможност за гъвкаво използване на цялостната структура на урока и осигурява високо качество на познавателната активност от страна на учениците. Ученикът в рамките на урока е както обект, който слуша и възприема, така и субект, който изразява собствено мнение, защитава позиции по определени проблеми, дава оценка на изувани процеси и явления. Основни ръководни принципи на учителя по време на урока трябва да бъдат: проблемност, действеност, комуникативност, емоционалност [6].

За да бъде урокът в началното училище ориентиран към сътрудничество с учениците, е необходимо водещи да станат тактиките, в които децата са в активна позиция, т.е. проявяват инициатива, обсъждат, решават познавателни и проблемни задачи, осъзнават правата и произтичащите от тях отговорности, съветват се с учителя и търсят неговата помощ.

2. Урокът в интерактивна среда за учене

Планирането, организирането и провеждането на обучение в интерактивна образователна среда е необходим избор, който до голяма степен гарантира ефективността на образователния процес. Без да се отричат предимствата на традиционния педагогически подход, при който учителите изцяло поемат отговорността по организацията и протичането на учебния процес, е необходимо да се даде възможност и свобода на ученика да поеме своята част от отговорността, да бъде активен и да взаимодейства с възрастните, да търси и предлага решения, да твори. Така обучаваният има възможност да заеме равноправното си място в организацията и провеждането на познавателния процес, в който ще бъде активен субект на педагогическото взаимодействие.

Интерактивната образователна среда се утвърждава в образователното пространство в съответствие с актуалните образователни тенденции за:

- *прерастване на въздействието върху личността на субект-обектна основа и взаимоотношения на субординация във взаимодействие на субект-субектна основа и взаимоотношения на интердепенденция;*
- *изместване центъра на тежестта от даването на знания в готов вид към тяхното самостоятелно овладяване чрез ново познание, нова дейност, ново общуване (до степен на емпатия);*
- *нова култура на учене чрез нова теория за субекта на основата на многоаспектни контакти със средата и включване в единство на продуктите и механизмите на мислене и дейност [11].*

Интерактивната образователна среда като алтернатива на традиционното обучение изисква и нова организация на пространството – от подредбата на мебелите, използвани от малките ученици за целите на индивидуалната и груповата работа, до възможността за излагане на детско творчество, табла и тематични листове за отразяване на позиции и мнения, постери и обобщения от колективни дейности. Съвременната организация на средата и пространството предполага възможности за съхраняване на детската индивидуалност и разгръщане на детската инициативност и въображение. Интерактивните методи налагат партньорски взаимоотношения и диалогов вид комуникация между децата в малката група и между всички участници в дейността.

Едно от иновативните технологични решения е използването на *цифровата класна дъска*. Тя подпомага интерактивността в образователния процес и е част от обучението във все повече училища. За функционирането ѝ се използват компютър, проектор, дъска и дистанционно устройство, което прави цялата система интерактивна. С помощта на това технологично нововъведение класната дъска се превръща в орган за управление, като компютърът може да се управлява чрез дъската по същия начин, както и чрез мишка. Предимството на цифровите класни дъски е, че учениците могат да усвояват учебно съдържание интерактивно и по забавен начин, което повишава тяхната познавателна активност подобрява академичната успеваемост.

Все по-широко и масово в училищните практики навлизат и лаптопи, и планшети като важно и ефективно образователно средство.

Двата основни елемента на образованието са преподаването и ученето. При „традиционния“ (условно наречен) учебен процес ударението пада на преподаването като учителят е застанал пред класа и изнася лекция. По този начин учителят играе ролята на основно информационно средство, което подава необходимия (според него) обем информация на учениците. За разлика от този процес при използване на интерактивни методи и средства (информационни и комуникационни технологии) учениците за в бъдеще ще имат възможност да учат по всяко време и навсякъде, според интереса си към предлаганото учебно съдържание, с удобна и приемлива за тях скорост, без да се нуждаят от „сдъвканата“ информация на учителя. Промяната у учениците следва да доведе и до промяна в ролята на учителя. Неговата значимост и експертност ще продължават да бъдат важни за развитието на малките ученици, но вече с други роли и проекции във взаимодействията. В недалечно бъдеще ще продължава да нараства броя на „отворените учебни материали“ (това са компютърни програми, съдържащи текст, изображения, звук, видеоклипове, както и интерактивни симулации и игри, които да правят процеса на усвояване на знания по-въълнуващ). Учителят, като създател на е-учебни материали ще влиза и в ролята виртуален помощник, а на „живо“ ще участва в учебния процес като експерт и инструктор.

Като предпоставка за всичко описано на първо място аргументацията е свързана с бързото развитие на информационните технологии, които осигуряват многообразие от канали за достъп до информация. Днес компютърът е необходимост и част от предметите във всеки дом, самите деца се ориентират изключително добре при работата с компютър, таблет или мобилни устройства. Според последни данни децата на 7-годишна възраст използват интернет, за последните 5 години времето, което децата прекарват в интернет е нараснало 2 пъти (за пример: над 6 от всеки 10 деца във Великобритания притежават собствен таблет). Макар да няма официална статистика, данните за България не са много по-различни. Децата по природа са любопитни и се опитват да научат, колкото се може повече информация за средата, в която живеят.

Възможностите за свободен достъп до огромни количества информация, новите форми за общуване и за обмен неминуемо дават нови възможности за личностно развитие, за нови образователни шансове, но в същото време се заличават традиционните форми на комуникация, което води до ограничаване на възможностите за контакт „лице в лице“ и дълбочината на общуване на живо. Все повече се увеличава популярността на социалните мрежи като средство за общуване. През последните 13 години социалните мрежи набраха популярност и се превърнаха от он-лайн сайт за споделяне на информация с приятели до начин на живот и основен канал за комуникация между хората. Според проучване на Ipsos Open Thinking Exchange (OTX) от началото на 2013 година близо 60% от хората, които имат достъп до интернет в света, имат профил в поне една социална мрежа и прекарват повече от 3 часа на ден в мрежите. Това са близо 13% от денонощието. Прехвърлянето на живота във виртуалното пространство логично води след себе си до цялостна промяна на начина на общуване, насочено към улесняване на виртуалната комуникация и увеличаване на изпращания поток информация и разширяване на неговата аудитория.

В XXI век информацията е главна действаща сила в обществото, а едни от най-драматичните промени в информационното общество засягат образователната система. Затова училището трябва да подготви хора с високоразвита способност за адаптиране, които са в състояние бързо да обновяват и разширяват професионалната си компетентност [8].

В този контекст за образованието е необходимо отваряне към новите пространства, преосмисляне на съществуващите реалности и практики, търсене на възможности за включване на учениците в процеса на използване на информация и конструиране и презентирание на собствени информационни проекти, а за целта са необходими активни методи и техники за работа.

На второ място стоят кризата и нестабилността в образователното пространство, които рефлектират пряко върху ученика – върху неговото поведение, общуване, самосъзнание, учебни постижения, психическо и физическо здраве. Всичко това създава бариери пред учениците и пречи за успешно „вписване“ в социокултурната среда, а бариерите в общуването са несъзнателно допускани грешки, които влошават комуникацията и общуването. Някои от бариерите, които пречат на учениците да се чувстват комфортно в общността, в която се реализират са [3]:

Предполагане – Често човек си мисли, че знае какво мислят и чувстват другите и че те са наясно, какво се очаква от тях в определени ситуации. Личните предположения се приемат за верни и правилни и съответно не се правят усилия за обсъждане или дискутиране. Това води до действия и субективни очаквания. Понякога учителите допускат, че знаят: какво мисли и чувства ученикът, без да го попитат дали това е така; предполагат, как биха могли да реагират учениците, или какво могат или не могат да направят в съответната ситуация.

„Спасяване, Помагане“/Обяснения

Човек „помага“ на другия, като му обяснява, какво и как се е случило, защо е станало и какво трябва да направи в конкретна ситуация. Възрастните мислят, че проявяват загриженост към децата и им помагат, като правят някои неща вместо тях или им обясняват подробно ситуацията, без да им предоставят възможност сами да проучат причината за проблема и да се поучат от грешката си.

Учителите/Родителите „помагат“ на учениците/децата си, като им обясняват, какво и защо е станало, как трябва да се чувстват в конкретна ситуация и какво

трябва да направят. Говорят за отговорностите на учениците/децата без да се задават въпроса дали те са чули всичко изговорено от възрастните.

Когато на ученик/дете се даде възможност да анализира ситуацията и да стигне до правилния избор в 90 % от други, подобни ситуации той ще реагира и постъпва правилно. Когато един очакван модел на поведение е „натрапен“ на едно дете чрез наставления, без активно негово участие в 70 % от случаите то няма да изпълни това, което се иска от него.

Наставление

Наставленията правят малките ученици зависими. Дори когато са изпълнени безпроблемно наставленията не дават възможност на ученика да поеме инициатива. Те не го стимулират за действие, а предизвикват:

– пасивно-агресивна реакция /вършене на изискването, но по начин, които „отбива номера“/

– протест – може да бъде агресивен с явно изразено недоволство, спор или хленчене /Защо все аз?.../ или пасивен / не правене на изискването/.

Очаквания

Прекалено ниските очаквания водят до намаляване на влаганите усилия и до формиране на нереалистично висока самооценката. Обратно, високите нереалистични очаквания обезсърчават ученика, демотивират го и могат да формират неувереност и ниска самооценка.

Всеки учител трябва да е наясно, какви очаквания да има към учениците си и да ги съобрази с техните възможности и способности. Добре е да вярва в потенциала на всеки ученик и да има по-високи, но реалистични очаквания към него.

Липса на доверие

Деца не са възрастни и не бива да се очаква да мислят и да се държат като такива. Почти всички изречения, които започват с думите „трябва“ и „Ти си...“ включват на подсъзнателно ниво защитни механизми. Например: „Как можеш никога да не...“, „Не можеш ли поне веднъж ...“, „Не разбираш ли, че...“, „Колко пъти ще ти повтарям...“, „Не мога да повярвам, че си направил...“, „Трябваше да си по ...“, „Трябва да полагаш повече усилия за...“

Уважението и насърчаването са две от основните качества, които олицетворяват загрижеността. Когато учениците чувстват, че учителят се интересува и е загрижен за тях, а не само от преподаването и усвояването на учебното съдържание, са по-склонни сами да коригират неприемливото си поведение и отношение.

Ако един учител насърчи учениците си да използват допуснатите от тях грешки, като възможност за извличане на поука и им докаже, че вярва в тях и в техните възможности за справяне, работата в рамките на урочната единица ще бъде по-ползотворна и успешна.

На трето място стои необходимостта *училището да подкрепя културата на образование, която високо цени педагогическото майсторство*. Съвременното училищно образование трябва да формира не само знаещи и можещи, но и личности с добродетели, ценности, с мотивация за успеха на обществото като цяло. Ключът към всичко това е училището да формира масово съзнание в обществото, като изгражда хуманистични критерии у младите за живота и за професията; като помага на човек да навлезе с определени компетенции в реалността, правилно ориентирайки се при изборите си в действителността. В „*обществото на знанието*“ училището все повече трябва да осъществява като свой приоритет възпитанието, вграждайки го във всеки от компонентите на урока [3].

Професионалното развитие и желанието на учителя да стане добър в професията е свързано със знанието за организиране на средата за учене в класната стая и подобряване на начина на преподаване. За тази цел няма нужда от много ресурси, а от различен подход към работата. Традиционно, учителят среща учениците в класната стая. За обучението се използват учебници, а допълнителните учебни тетрадки позволяват на учениците да се упражняват чрез решаване на различни видове и степени на трудност задачи. Как обаче да се случи постепенното съчетаване на традиционната класно-урочна система с непрекъснатото навлизане на нови технологии?

3. Урокът в началното училище и предизвикателствата на информационните и комуникационните технологии

Прилагането на информационни и комуникационни технологии в образованието предполага промени, които рефлектират и върху процеса на учене и преподаване, създавайки подходящи условия за появата на нови подходи към преподаването. Тъй като скоростта на промените се увеличава постоянно, ученето през целия живот вече е задължително условие за преподаване, а професионалното развитие трябва да бъде част от ежедневието на всеки учител. Учителите винаги страдат от липса на време, което да посветят на професионалното си развитие и често нямат време да прочетат най-новите статии или изследвания. Благодарение на новите канали за комуникация и споделяне на информация чрез интернет обаче, ученето на учениците и професионалното развитие на учителите могат да бъдат подкрепени по нови начини.

Има термин, отнасящ се за децата на 21 век – той е digitalnatives. Той се отнася за децата, родени и отраснали в дигитална епоха, обградени от дигитални устройства и понякога разбиращи от тях едва ли не от люлката. Достъпът им до технологиите е постоянен и е навсякъде, а децата го приемат като нещо, което им се полага, което харесват, и което обикновено им се удава лесно. И работата на учителите, и в по-висока степен на родителите, е да не лишават децата от него, а да им помогнат да контролират времето и начина, по който го оползотворяват.

Според разбирането информационно-образователната среда на образователните институции трябва да включва набор от:

- информационни ресурси, включително цифрови образователни ресурси;
- технически средства за информационни и комуникационни технологии;
- система от съвременни образователни технологии;
- предоставяне на обучение в модерна информационна образователна среда.

Организацията на учебния процес в условията на информационно-образователна среда, базирана на използването на ИКТ, в сравнение с традиционния учебен процес позволява:

- повишаване избора на средства, форми и темпове на изучаване на образователни области;
- осигуряване на достъп до разнообразна информация от различни информационни източници;
- повишаване интереса на учениците към темата от гледна точка на по-голяма яснота, учене чрез игра, интерактивна презентация на учебен материал, осигуряване на междупредметни връзки;
- повишаване мотивацията на самостоятелно обучение, влияе за развитие на критично мислене;
- активно използване на методите на взаимното обучение (обсъждане на решения на задачи чрез форумите, чат стаи, своевременно получават съвети) [10].

От общото разбиране за информационно-образователна среда на образователните институции, ние разграничаваме концепцията за информационно-образователна среда на урока. Тя, според нас, има следните характеристики, които постигат планираните образователни резултати:

- гъвкавост на организационната структура на урока;
- откритост;
- многофункционалност;
- възможност за внасяне на промени;
- визуализация;
- интерактивност.

Технологизирането на образователния процес е свързано с приемане и осъществяване на някои от дейностите в урока като своеобразни образователни технологии, „които могат да присъстват в няколко варианта: като последователно изпълнение на взаимнообулавящи се процедури, които постъпково водят до постигане на целите... [7, с. 15-16].

Структурата на учебния процес в информационно-образователна среда се състои от пет модула:

Целеполагащ – представя съвкупността от цели и задачи на учебно-възпитателния процес в информационно-образователна среда;

Програмно-методически – съдържа подробна информация за възможните стратегии, форми на работа, програми и технологии;

Информационен – информация, свързана със съдържанието на учебните дейности в рамките на учебна единица;

Комуникационен – пояснява формите на взаимодействие между участниците в образователния процес;

Технологичен – включва средства за обучение, учебни пособия, които ще се използват в условията на ИОС (информационна образователна среда) [1].

Не трябва да се забравя, че учебникът продължава да бъде важен елемент от урока в ИОС. Единствената разлика е, че „традиционният“ учебник е заменен от учебно-методически комплект.

Комплектът включва:

- набор от електронни приложения за разработване и използване на задачи, включени в урочната единица (Удобни, лесни за употреба и подходящи за малките ученици са приложения като: **Hot Potatoes** („Горещи картофи“) – това е безплатен пакет от пет програми за създаване на интерактивни образователни упражнения за ползване в Интернет. Създадена е за учители и с нея се разработват учебни модули за работа с учениците в информационна образователна среда.

Learning Apps е Web 2.0 приложение, подкрепящо учебния процес с помощта на интерактивни модули. Те могат да бъдат използвани за обучение във вида, в който са създадени, а също така да се променят лесно и бързо в оперативен режим. Целта е събраните интерактивни блокове да бъдат обществено достъпни. Тези блокове (т. нар. приложения или упражнения) не са включени в конкретни програми или сценарии, но могат да бъдат използвани по подходящ начин в учебния процес. Те са особено ценни със своята интерактивност и са подходящи за използване в начален етап на обучение).

- методически указания за изпълнение на учебните задачи;
- форми и методи за оценка по постигнатите резултати.

Учителят е важно да се научи да определя какъв набор от учебни пособия е педагогически обоснован; какви ресурси ще включи в учебно-методическия комплект и кои от тях са приложими за отделните етапи на урока, за да обезпечи учебно-познавателния процес в информационно образователна среда.

Етапи на планиране/проектиране на урок в ИОС

Педагогическата дейност в ИОС включва:

- проучване и анализ на капацитета на учителя за работа с ИКТ;
- методи, средства и форми на преподаване, характерни за електронна среда за учене, както и учебни дейности за учениците, съобразени с техните възрастови и познавателни особености, стилове на учене и темп на учене;
- проектиране на резултати от обучението по съответната учебна дисциплина.

В този контекст, основополагащ сред компетентностите, определящи професионалната компетентност на учителя в начален етап на обучение, е умениято да се проектира и планира ефективен образователен процес, свързан с планиране на целите и задачите за всяка урочна единица от учебното съдържание, анализ на планираните резултати от обучението, изграждане на смислени връзки между отделните съдържателни цялости от изучаваната учебна дисциплина, разработване на педагогически сценарий на урока, планиране на нови учебни дейности в контекста на ИОС, подбор на подходящи методи и форми на работа, разработване на учебни задачи в зависимост от познавателните възможности и потребности на учениците (включително чрез използване на ИКТ).

Проектирането на образователния процес в информационно образователна среда е свързано с изпълнението на определена последователност от стъпки:

1. Планиране и анализ на нови образователни резултати (предметни, между-предметни и личностни);
2. Избор на учебни дейности, гарантиращи постигането на нови образователни резултати;
3. Избор на учебни помагала, включително средства за информационни и комуникационни технологии, осигуряване на изпълнението на учебни дейности за постигане на нови образователни резултати [1].

Учителите преследват една перманентна и непреходна цел. Тази цел е свързана с научаването и в този смисъл обучаващите са длъжни да приобщават, да изкушават, да мотивират, да бъдат разбрани, да отключат идеите ... И може би преди да бъдат изтъкнати предимствата на технологиите в контекста на улесняване на преподаването, да обърнем внимание на една мисъл на Roger Schank: „Ученето и технологията могат да бъдат свързани само тогава, когато технологията дава възможност да се научи нещо, което не може да бъде научено по друг начин. Нека да се замислим повече за ученето и по-малко за технологиите“ [15].

Какво всъщност вдъхновява и мотивира съвременния ученик? Къде прекарва той почти цялото си свободно време? И отговорът е: в Мрежата. Факт е, че тя се превърна в хранилище на ресурси в пространство, където потребителите формират виртуални общности, споделят ресурси, мнения и идеи, създават съдържание, коментират проблеми, предлагат решения, забавляват се – всичко онова, което вършат в реалния живот при осъществяване на социалните си контакти. Мрежата е примамливо място, където младите хора стопроцентово ангажирани, ентузиазирани и креативни, поглъщат огромни количества информация, активно участват в различни форми на комуникация и изразяват възгледите и мнението си с далеч по-голямо желание, отколкото в ученическите задания. Ако трябва да се опише всичко казано с една дума,

най-подходящата би била: взаимодействие. А дали учителите успяват да го постигнат в класната стая?

Промени се парадигмата на ученето в Мрежата. Stephen Downes споделя: „Доколкото съществува съдържание – то е повече използвано, отколкото усвоявано и е по-вероятно да е създадено от обучавани, отколкото от автори на курс“ [13]. За последното красноречиво свидетелства грандиозният успех на неформалните „борси“ за учебни ресурси *romagalo.com* (223128 ресурса, отчетени на 17.11.2015) и *referati.org*, *kaminata.net*, *znanieto.net* и др.

Социалните мрежи и блог-пространството са любими виртуални места на дигиталното поколение и ако учителят иска да бъде чул и забелязан от своите ученици, той трябва да ги открие именно там, където са най-активни и мотивирани и да ги предизвика да създават съдържание не само за развлечение, но и като форма на учене.

Учителят, макар и използвайки активно ИКТ, трябва да застава пред учениците си с ясното съзнание, че не технологиите, а той самият – със своето присъствие, поведение, отношение и дори репутация, ще направи часа атрактивен и интересен за обучаваните. И за да постигне това, не е достатъчно да бъде само добър оратор, но и добър режисьор на учебния час, а задачата му е първо да заинтригува аудиторията си, да задържи вниманието ѝ, после да убеди слушателите си, че нещата, които им представя са важни за тях и накрая – да остави усещането, че тези 45 минути не са поредното безмислено пропиляно време.

Според една мисъл на Мауа Angelou „Хората ще забравят какво сте казали, хората ще забравят какво сте направили, но никога няма да забравят как сте ги накарали да се почувстват“ [14]. В този смисъл, ролята на учителя трябва да остане първостепенна за провеждането на учебния процес, дори и в един Дигитален свят.

Когато се използват ИКТ в учебния процес, трябва от самото начало учителят да е наясно с ролята им, а тя е – да бъдат декора и специалните ефекти, на фона на които се развива действието на един учебен час. Главното действащо лице е Учителят, а защо да не поканим на сцената и самите ученици?

През миналия век са правени редица опити за внедряване на технологии в обучението и за съжаление, много от тях са претърпели провал, защото и най-добрата технология, използвана неправилно, води до нежелани резултати. На последното ставаме свидетели ежедневно, наблюдавайки как децата пилеят времето си в Интернет. Неуспехът на технологиите в обучението обикновено се развива по следния сценарий [12]:

- залагат се високи очаквания за подобряване – както на преподаването, така и на ученето;
- отделя се много време за обучение на педагогическия състав, придобиват се много умения за работа с новата технология;
- вследствие на лоша организация, внедрените технологии се използват разпокъсано и не толкова масово, колкото се е очаквало;
- оказва се, че полза от технологията няма, обвиняват се учителите, отправя се призив за повече обучение на педагогическия състав;
- междуременно навлизат нови технологии.

Трябва да се има предвид, че бъдещото поколение ученици ще се адаптират към новите технологии много по-бързо от своите учители и една от пречките за успеха на ИКТ може да се окаже недостатъчната технологична грамотност на педагозите. Когато застане пред обучаваните, учителят трябва да бъде абсолютно уверен и фамилиарен с ИКТ, които ще ползва в класната стая. Дори и най-малката проява на неувереност и некомпетентност ще предизвикат негативно отношение и скептицизъм.

Функциите на урока определят и неговите системни свойства. Технологичният модел на урока може да се обсъжда, изучава и конструира на три основни равнища: концептуално, процесуално и функционално. Те отразяват различни структури на урока, но са и йерархични равнища, на които урокът следва да се планира, осмисли и създаде, като се тръгне от най-високото – равнището на теоретичната представа за системата на обучение /концептуално-съдържателно/, премине се през равнището на проекта за педагогическата действителност, на което се разграничават и избират макроструктурните модели на типовете уроци /процесуално/ и се достигне до равнището на микроструктурата на конкретния урок /функционално/.

Съдържателната структура на урока се задава от основанията и спецификата на възприетата концепция за обучение: водещи идеи, подходи, предписания и ограничения. Те определят изискванията към съвременния профил на урока, в който трябва да се проектират новите ориентации в осмислянето на всички елементите на системата на обучение: цели, учебно съдържание, методи и организационни форми на обучението.

Литература

1. Алексиева&Йорданова (2015): Алексиева, М. Д. Йорданова, Технологичен вариант за представяне на урок по български език (4 клас) в информационна образователна среда, ел. сборник, ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, 2015.
2. Алексиева (2002): Алексиева, М. Учене чрез опита – съвременна идея за обучение, том 4, Смолян, 2002.
3. Алексиева (2015): Алексиева, М. Подходи към ученето и начинът на организиране на обучението в контекста на социалните и на техническите промени, сп. Съвременна хуманитаристика, 2015/2
4. Андреев (2000): Андреев, М. Процесът на обучение. Дидактика., С., Унив. Изд. „Св. Климент Охридски“ 2000.
5. Бейн (2005): Бейн К. Изграждане на позитивни нагласи в класната стая, Ръководство за утринна среща за педагози, 2005.
6. **Василева (2004):** Василева, Е. Урокът в началното училище. Свят 2001, 2004.
7. Гайтанджиева, Р. и кол. Стратегия на обучението по география и икономика в 10. клас - идеи, постановки, модел. В: География и икономика 10. клас. Книга за учителя, София, 2001.
8. Приоритети на съвременното българско образование, http://educationvisions.blogspot.bg/2014/06/blog-post_793.html.
9. Програма „Стъпка по Стъпка“ (2004): Организация на позитивна класна стая. Утринна среща, Фондация „Програма „Стъпка по Стъпка“, С. 2004.
10. Програма „Стъпка по Стъпка“ (2008): Индивидуализация, Образователен модул за учители, Фондация „Програма „Стъпка по Стъпка“, С. 2008.
11. Тодорина (2010): Тодорина, Д. Създаване на интерактивна образователна среда (теоретични и приложни аспекти); сб. „Интерактивните методи в съвременното образование“, Университетско издателство „Н.Рилски“ – Благоевград, 2010.
12. Cuban (2001): Cuban, L. Oversold and underused: Computers in the classroom, Harvard Univ Press, 2001
13. Downes 2005): Downes, S. eLearning 2.0. eLearn Magazine, 2005, Online 10/17/2005.
14. http://www.goodreads.com/author/quotes/3503.Maya_Angelou.
15. Schank (2010): Schank, Roger C. Learning is Still the Same. eLearn Magazine, 2010, available online at:<http://www.elearnmag.org/subpage.cfm?section=opinion&article=129-1>.